nukkad
HADİS ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Tarihin Cübbesinde Saklı Kalmış Bir Hadis Şerhi: Ebû Ali El-Cübbâî'nin Şerhu'l-Hadîs'i

Sait Erkam Boz*

doi.org/10.67764/nukkad.2026.2.400
Sayı: 2 | Ekim 2026
E-ISSN: 3108-8147

***Doktora Öğrencisi,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye

E-mail: sait.erkam.boz@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1507-3072
https://ror.org/03a5qrr21

Makale Türü: Araştırma Notu

Geliş Tarihi: 06.05.2026
Kabul Tarihi: 31.05.2026
Yayın Tarihi: 01.10.2026

Değerlendirme: Bu yazı editör kurulu tarafından incelenmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması: Yapıldı. iThenticate / turnitin.com

Etik Bildirim: dergi@nukkadhadis.com - nukkadhadis.com
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

nukkadhadis.com

Öz

Bu çalışma, Mu'tezile kelâmcısı Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/916), Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Müsned*'i üzerine kaleme aldığı, oldukça erken tarihli bir hadis şerhi olan *Şerhu'l-hadîs* adlı eserin yegâne yazma nüshasının keşif hikayesini ve tahkik sürecini ele almaktadır. Çalışmada, eserin yazma nüshası tanıtıldıktan sonra, müellifine nispetinin sıhhati ortaya konulmaktadır. Ardından kitabın, Mu'tezile'nin hadislere yaklaşımının teorik esaslarının ilk elden öğrenilebileceği çok değerli mukaddimesi ile şârihin kitapta izlediği şerh yöntemi ve ele aldığı başlıca konular ana hatlarıyla tasvir edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, el-Cübbâî, Mu'tezile, İbn Ebî Şeybe

Atıf: Boz, Sait Erkam. "Tarihin Cübbesinde Saklı Kalmış Bir Hadis Şerhi: Ebû Ali El-Cübbâî'nin Şerhu'l-Hadîs'i". *Nukkad Hadis Araştırmaları Dergisi* 2 (Ekim 2026), 92-102. doi.org/10.67764/nukkad.2026.2.400

nukkad JOURNAL OF HADITH STUDIES

A Ḥadīth Commentary Hidden in the Folds of History: Abū ʿAlī al-Jubbāʾī's Sharḥ al-Ḥadīth

Sait Erkam Boz*

doi.org/10.67764/nukkad.2026.2.400
Issue: 2 | October 2026
E-ISSN: 3108-8147

*PhD Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Istanbul/Turkey

E-mail: sait.erkam.boz@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1507-3072
https://ror.org/03a5qrr21

Article Type: Research Note

Date Received: 2026-05-06
Date Accepted: 2026-05-31
Date Published: 2026-10-01

Review: This paper has been reviewed by the editorial board.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism checks: Yes. iThenticate / turnitin.com

Complaints: dergi@nukkadhadis.com - nukkadhadis.com
Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

nukkadhadis.com

Abstract

This study examines the discovery story of the unique manuscript and the critical edition process of *Sharḥ al-ḥadīth*, a remarkably early ḥadīth commentary written by the Muʿtazilite theologian Abū ʿAlī al-Jubbāʾī (d. 303/916) on the *al-Musnad* of Abū Bakr Ibn Abī Shayba (d. 235/849). In the study, after the manuscript is introduced, the authenticity of its attribution to the author is established. Subsequently, the book's highly valuable introduction (muqaddimah) — from which the theoretical foundations of the Muʿtazilite approach to ḥadīth can be learned firsthand — along with the commentator's method of commentary and the main topics addressed in the work are outlined in broad strokes.

Keywords: Ḥadīth, Commentary, al-Jubbāʾī, Muʿtazila, Ibn Abī Shayba

Citation: Boz, Sait Erkam. "Tarihin Cübbesinde Saklı Kalmış Bir Hadis Şerhi: Ebû Ali El-Cübbâî'nin Şerhu'l-Hadîs'i". *Nukkad Hadis Araştırmaları Dergisi* 2 (Ekim 2026), 92-102. doi.org/10.67764/nukkad.2026.2.400

nukkad
JOURNAL OF HADITH STUDIES

شرح حديثي مطوي في أعطاف التاريخ: شرح الحديث لأبي علي الجبائي

سعيد أركام بوز*

الملخص

يتناول هذا البحث قصة اكتشاف النسخة الخطية الفريدة وعملية تحقيق كتاب شرح الحديث، وهو شرح حديثي مبكر جداً ألّفه المتكلم المعتزلي أبو علي الجبائي (ت. 916/303) على مسند أبي بكر ابن أبي شيبة (ت. 849/235). وفي هذا البحث، بعد تعريف النسخة الخطية، تُبيَّن صحة نسبة الكتاب إلى مؤلفه. ثم تُوصف الملامح العامة لمقدمة الكتاب القيّمة التي يمكن من خلالها التعرف مباشرة على الأسس النظرية لموقف المعتزلة من الحديث، فضلاً عن منهج الشارح في الشرح والموضوعات الرئيسية التي تناولها الكتاب.

الكلمات المفتاحية: الحديث، شرح، الجبائي، المعتزلة، ابن أبي شيبة

doi.org/10.67764/nukkad.2026.2.400
Issue: 2 | October 2026
E-ISSN: 3108-8147

*طالب دكتوراه، جامعة إسطنبول، معهد العلوم الاجتماعية، إسطنبول / تركيا

E-mail: sait.erkam.boz@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1507-3072
https://ror.org/03a5qrr21

نوع المقال: ملاحظة بحثية

تاريخ الاستلام: 2026-05-06
تاريخ القبول: 2026-05-31
تاريخ النشر: 2026-10-01

مراجعة المقالة: تمت مراجعة هذه الكتابة من قبل هيئة التحرير.

بيان أخلاقيات البحث: يُصرح بأنه تم اتباع المبادئ العلمية والأخلاقية أثناء إجراء وكتابة هذه الدراسة، وأن جميع المصادر المستخدمة قد تم الاستشهاد بها بشكل صحيح.

فحص الانتحال: نعم iThenticate. / turnitin.com

شكاوى ومقترحات:
dergi@nukkadhadis.com
- nukkadhadis.com

تضارب المصالح: ليس لدى المؤلف (المؤلفين) أي تضارب مصالح للإعلان عنه.

الدعم المالي: يؤكد المؤلف (المؤلفون) أنهم لم يتلقوا تمويلاً خارجياً لدعم هذا البحث.

الحقوق والترخيص: يحتفظ المؤلفون الذين ينشرون في هذه المجلة بحقوق الطبع والنشر لأعمالهم المرخصة بموجب رخصة المشاع الإبداعي نَسب المُصنَّف - غير تجاري 4.0 دولي (CC BY-NC 4.0).

nukkadhadis.com

الاقتباس: Boz, Sait Erkam. "Tarihin Cübbesinde Saklı Kalmış Bir Hadis Şerhi: Ebû Ali El-Cübbâî'nin Şerhu'l-Hadîs'i". *Nukkad Hadis Araştırmaları Dergisi* 2 (Ekim 2026), 92-102. doi.org/10.67764/nukkad.2026.2.400

Giriş

Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) *Şerhu'l-hadîs* adlı kitabı, sistemli hadis şerhlerinin öncülerinden kabul edilen Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Meâlimu's-sünen*'inden bir asır kadar önce kaleme alınmış olması sebebiyle hadis şerh tarihinde müstesna bir öneme sahiptir. Bu nadide eseri neşre hazırlayan muhakkiklerden biri olarak tahkike uzanan süreci; bir anlamda kitabın neşir hikâyesini anlatmak ve kitabı ana hatlarıyla tanıtmak istiyorum. *Tarihî Arka Planı ve İsnâdlarıyla İbn Ebî Şeybe'nin el-Musannef'i* başlıklı halen yazım süreci devam eden doktora tezim vesilesiyle İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inden ayrı olarak çok küçük bir kısmı günümüze ulaşan *el-Müsned*'i araştırma fırsatı buldum. Eserin Âdil b. Yusuf el-Gazavî ve Ahmed b. Ferid el-Mezîdî tarafından 2 cilt olarak yayıma hazırlanan ilk ve o gün için yegâne neşri[1] 998 hadis ihtiva etmesinin yanı sıra biri Rabat Kraliyet Kütüphanesi 648 numarada kayıtlı, diğeri İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Kütüphanesi 2752 numarada mikrofilm suretinde bulunan iki yazma nüshaya dayanıyordu. Numara ve koleksiyon bilgisi verilmeksizin aslının Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde mahfuz bulunduğunu söylenen bu ikinci nüshada bulunan hadislerin şerh edilmiş olduğunu fakat kendilerinin yalnızca hadisleri almakla iktifa ettiğini belirtmeleri, o gün için hiç dikkatimi çekmemişti. Ta ki, *el-Müsned*'in Ebû Ubeyde Cevde b. Muhammed el-Umeyrî tarafından yapılan yeni bir neşrinin[2] birkaç ay önce basıldığını öğreninceye kadar. Yeni baskıda toplam; üçü yeni olmak üzere dört farklı yazmadan elde edilen 1602 hadis olması ilgi çekiciydi ve içermesi muhtemel ekstra bilgiler bakımından kesinlikle incelenmeliydi. Umeyrî, yeni baskıya yazdığı dirase yazısında, önceki baskıda da ifade edildiği gibi; yazmalardan birinin hadislerinin şerh edildiği bilgisini veriyordu. Ancak, ilave ettiği çok mühim bir bilgi vardı: Şârih, meşhur Mu'tezile kelâmcısı Ebû Ali el-Cübbâî idi ve Medîne İslam Üniversitesi Kütüphanesi 2303 numarada dijital olarak kayıtlı olan nüshanın, aslında *el-Müsned*'in değil Cübbâî'ye ait olan ve *Şerhu'l-hadîs* ya da *eş-Şerh alâ Müsnedi İbn Ebî Şeybe* olarak fihristlerde kayıtlı olan eserin yazma nüshasıydı. Bu ilave bilgi dikkatimi buraya çektiğinde yeni baskıda kullanılan yazma nüshaları detaylıca tetkik ettim. İçerdiği hadislerin sahâbî râvilerini incelerken Gazavî ve Mezîdî'nin kullandığı Riyad nüshasında hadislerin, Ebû Eyyûb el-Ensârî müsnedi ile başlayıp Zeyd b. Erkam müsnedi ile bittiğini, Umeyrî'nin kullandığı Medîne İslam Üniversitesi nüshasının ise Hz. Ebû Bekir ve aşere-i mübeşşere müsnedleri ile başlayıp yine Zeyd b. Erkam müsnedi ile bittiğini fark ettim.

1 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997/1417).

2 İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Müsned*, (Kalali, Bahreyn: Mektebetü Ehli'l-Hadîs, 2023/1445).

Hadisleri karşılaştırdığımda iki baskıda da Ebû Eyyûb-Zeyd b. Erkam arasının tıpatıp aynı olduğunu gördüm. Bu önemli tespite ve uzun uğraşlarıma rağmen nüshaların Riyad ve Medîne'de bulunan dijital kopyalarına ulaşamadım. Ancak her iki neşirde örnek olarak koyulan nüsha sayfalarındaki benzerlikler dikkatimi çekti. İki baskıda da kullanılan Rabat nüshasının hattının aynı olması doğaldı. Ancak Riyad ve Medîne nüshaları –farklı varak aralıklarını göstermekle birlikte– oldukça benzer duruyordu. Sonunda Gazavî ve Mezîdî neşrinde Rabat nüshasıyla Riyad nüshasına sehven ters atıf yapılmış olmasına rağmen, bulmacayı çözmeye muvaffak olmuştum. Farklı nüshalar olduğunu sandığım Riyad ve Medîne nüshalarının hatları birbirinin aynısıydı. Bir yandan Riyad ve Medîne'deki dijital kopyalara ulaşmaya çalışırken, diğer yandan Gazavî ve Mezîdî neşrinde numara ve koleksiyon bilgisi verilmeyen nüshanın aslının Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde olduğu bilgisinin peşine düştüm. Detaylı bir araştırmadan sonra aradığım nüsha olması muhtemel birkaç yazma nüshayı ve konumlarını belirledim. Kendisi de bir yazma eser uzmanı olan değerli araştırmacı Arafat Aydın'ın büyük yardımları sayesinde temin edebildiğim Topkapı Sarayı, Medîne Koleksiyonu 297.3341 tasnif numarasına sahip ve 290 numarada kayıtlı olan yazmanın aradığım nüsha olduğunu tespit ettim. Nüshanın fiziki özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekirse, nüsha 176 varaktan oluşmakta, her varakta iki yüz bulunmakta olup, her sayfada 31–35 satır, her satırda ise yaklaşık 21 kelime yer alır. Nüshanın başı ve sonu eksik olduğundan müstensih adı ve istinsah tarihi anlaşılamamaktadır. İlk varak kenarında silik bir temellük kaydı bulunmakta ise de sahibinin adı okunamamıştır. Varaklardaki satırların muntazam oluşu ve kâğıtta herhangi bir ciddi tahribatın bulunmayışı, yazmanın son asırlarda istinsah edildiğine işaret etmektedir. Yalnızca nüshanın kapağında eserin hattından ayrı bir hatla yazılı sahâbe müsnedleri fihristi ile metnin başladığı sayfanın üst kısmında Muhammed Âbid es-Sindî'ye ait olduğuna dair bir vakfiye kaydı yer almaktadır.

Nüsha üzerine çalışmayı arzu etmekle birlikte halen yazmaya devam ettiğim bir doktora tezim olması ve yazma eserler hakkındaki tecrübesizliğim beni farklı arayışlara itti. Konuyu temel araştırma alanlarından biri Mu'tezile'nin hadis anlayışı olan ve ciddi bir yazma eser tahkiki tecrübesine sahip Prof. Dr. Hüseyin Hansu hocama açtığımda oldukça yoğun olmasına rağmen heyecanla ve memnuniyetle beraber çalışabileceğimizi söyledi. Süreç boyunca büyük bir özveri ve gayretle çalışan hocama, tecrübelerinden istifade fırsatı sunduğu için müteşekkirim. Eserin basılmasındaki en büyük pay hiç şüphesiz ona aittir. Basım aşamasındaki desteklerinden ötürü başta doktora tez danışmanım olan kıymetli hocam Doç. Dr. Seyit Ali Güşen'e ve onun da dahil olduğu İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Darülfünûn Vakfı (İDAV) Yayın Kurulu üyelerine teşekkür etmeden geçmek haksızlık olur. Kitabın basım aşamasına gelinceye kadarki arka plan öyküsünü kendi

penceremden aktarmaya çalıştım. Şimdi, kitabın ana hatlarıyla tanıtılacağı kısma geçilebilir.

İDAV Yayınevi'nden 2026 Mart/1447 Ramazan ayında 1098 hadisi muhtevi iki cilt halinde çıkan *Şerhu'l-hadîs*, meşhur Mu'tezile kelâmcısı Ebû Ali el-Cübbâî tarafından kaleme alınmıştır. Eserin mukaddimesinde müellifin adı geçmemekle birlikte, şerh kısmında iki yerde metnin ona ait olduğuna şüphe bırakmayacak netlikte "kâle Ebû Ali" ifadeleriyle ona işaret edilir,[3] Hansu'nun tespitlerine göre muhtevası da Cübbâî'ye ait olduğu bilinen görüşlerle tam bir uyum içerisindedir.[4] Cübbâî'nin işbu eserine klasik kaynaklarda da işaret edilir. Bunlar arasında tespit edilebilen en erken tarihli olanı *Nehcü'l-belâğa* müellifi Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye* adlı eserinde geçer. Eserde Cübbâî'nin *Şerhu'l-hadîs* isminde bir eser yazdığı belirtilir.[5] Kitabın ismini kaydeden en eski ikinci kaynak ise Bağdat'taki Mustansıriyye kütüphane sorumlusu Tâcuddin Ali b. Enceb'dir (ö. 674/1276). İbnü's-Sâî olarak da bilinen bu tarihçi, Cübbâî'nin eserini "*Kitâbu'l-usûl fî şerhi'l-hadîs*" şeklinde kaydetmiştir.[6] Ancak ismin bu şekilde kaydedilmesi bir hata olmalıdır. Zira Zehebî, Cübbâî'nin *Kitâbu'l-usûl* ile *Kitâbu şerhi'l-hadîs*'ini iki ayrı kitap olarak zikreder.[7] Son olarak, Zeydî İbn Miftah en-Necrî (ö. 877/1472) ise *Şerhu'l-ezhâr* adlı eserinde herhangi bir isim belirtmeden "lehû şerhun alâ müsnedi İbn Ebî Şeybe" diyerek kitaptan bahsetmiştir.[8]

Cübbâî, şerh ettiği hadisleri kendisi gibi bir Basralı olan Ömer b. Hafs b. Ömer es-Sedûsî'den (ö. 293/905-6) semâ yoluyla elde etmiştir. Şerhte Ebû Ali'ye yapılan iki atıftan birindeki "Bu hadisi Ömer'den bizzat işitip işitmediğim konusunda şüpheliyim; çünkü Ömer bu hadisin üzerini çizmişti." ifadesi bunun delilidir. İsnâdların başında "haddesenâ Ömer" yahut siga zikretmeksizin "Ömer" ifadeleri bulunurken, Ömer b. Hafs ve İbn Ebî Şeybe arasında çoğu kez kısa ve açık formlarıyla haddesenâ, bazen de ahberanâ sigalarının bulunduğu görülür. Ömer b. Hafs, İbn Ebî Şeybe'nin tanınan talebelerinden biri değilse de Umeyrî'nin de tespit ettiği gibi Beyhakî'nin *el-Ba's ve'n-nuşûr* adlı eserinde onun İbn Ebî Şeybe'den naklettiği bir

3 Cübbâî, Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhab, *Şerhu'l-hadîs*, (İstanbul: İDAV, 2026), 2/639, 644.

4 Cübbâî, *Şerhu'l-hadîs*, 1/15-17.

5 Şerîf er-Radî, Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn, *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 10.

6 İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcuddîn Ali b. Enceb, *ed-Dürrü's-semîn fî esmâi'l-musannifîn*, (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1430/2009), 165.

7 Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 14/184.

8 İbn Miftâh, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebi'l-Kâsım, *el-Müntazau'l-muhtâr mine'l-gaysi'l-midrâr* (*Şerhu'l-ezhâr*), (Sa'de, Yemen: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 1439/2018), 1/94.

hadis yer alır.[9] Ömer b. Hafs ile İbn Ebî Şeybe arasında nasıl bir ilişki olursa olsun, Cübbâî'nin bu hadisleri elde ettiği ve şerh yazmak suretiyle eserinde kullandığı kesindir.

el-Müsned'in günümüze ulaşan kısmındaki 1602 hadisin 1098'i *Şerhu'l-hadîs* sayesinde korunmuştur. Umeyrî neşrindeki 28 hadislik Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye (Ömeriyye Medresesi Koleksiyonu) ve 8 hadislik El Escorial Kütüphanesi nüshaları dışında kalan 476 hadislik kısım, râvisi Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî (ö. 287/900) olan Rabat nüshasına aittir ve –muhtemelen *el-Müsned*'in son kısımlarına tekabül eden– birkaç hadis rivayet etmiş, az tanınan sahâbîlerin hadislerinin bulunduğu bir parçadır. Dolayısıyla muhtevası *Şerhu'l-hadîs* ile örtüşmez. *el-Müsned*'in ve *Şerhu'l-hadîs*'in şu ana kadar başka nüshaları tespit edilemediğinden, Cübbâî'nin *el-Müsned*'den şerh ettiği kısmın gerçek miktarı hakkında net bir yargıya varmanın imkânı yoktur. Nitekim bazı varaklarda yer yer boşluklara rastlanması, nüshanın istinsah edildiği asıl metnin de tam olmadığını gösterir. Kapak notlarında yer alan "bu cüz" ve "bu mücelled" ibareleri, mevcut nüshanın Cübbâî'ye ait şerhin tamamını ihtiva etmediğine işaret ederken, şerhin metin akışının beklenmedik bir şekilde sona ermesi de bu eksikliği teyit eder.

Şerhu'l-hadîs'in matbu baskısının özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekirse, eser metninde modern imlâ kuralları dikkate alınmış, metnin kolay okunabilir ve anlaşılabilir hâle gelmesi amacıyla paragraflandırma yapılmış, ve gerekli görülen yerlere hareke konulmuştur. Metindeki ayet ve hadislerin tam olarak harekelenmesine özen gösterilmiş, şerh kısmında ise yalnızca okumaya kolaylaştıracak ölçüde hareke kullanılmıştır. Başlıklandırma muhakkikler tarafından yapılmış ve sadece mukaddime kısmıyla sınırlı tutulmuştur. Eserin bir şerh çalışması olması nedeniyle, hadis tahricinde kapsamlı bir kaynak taraması yerine doğrudan İbn Ebî Şeybe isnâdlarını içeren kaynaklara atıf yapılmış, bunun mümkün olmadığı yerlerde hadislerin İbn Ebî Şeybe'nin hocası üzerinden gelen tarikleri esas alınmıştır. Tahric dışındaki dipnotların kahir ekseriyeti metnin doğru şekilde okunabilmesine yönelik notlardan müteşekkil olup, metne ve şârihe müdahalede bulunulmamıştır. Bu tür değerlendirmeler, eserden istifade edecek ilim ehlinin takdirine bırakılmıştır. Eserin sonunda ayet, hadis, şahıs isimleri, mekan isimleri ve fırka/mezhep/grup isimleri olmak üzere beş indeks ilave edilmiştir. Şahıs isimleri indeksi şerh metniyle sınırlı tutulmuş, ana hadis metinlerinde ve isnâdlarda geçen isimler indekse dâhil edilmemiştir. Hadis indeksinde ise yalnızca metin içerisinde istişhad maksadıyla zikredilen hadisler dikkate alınmıştır.

[9] Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Ba's ve'n-nüşûr*, (Beyrut: Merkezü'l-Hidemât ve'l-Ebhâsi's-Sekâfiyye, 1406/1986), 644.

Muhteva açısından ise eser, baş tarafı bir miktar eksik olmakla birlikte, 37 sayfalık bir mukaddime ile başlar. Mukaddimede Cübbâî'nin telif amacı, düşünce sistemi ve bunu hadislerle ilişkilendirmesi net bir biçimde görülür. O, bu şerhi kaleme almaktaki temel gayesinin hadis rivayetlerine dayanarak yanlış inançlara sapan ve "Nâbite" (yerden biter gibi türeyenler/mutaassıp gelenekçiler) olarak adlandırdığı grubu eleştirmek ve halk arasında yanlış anlaşılan hadislerin doğru yorumlarını aktarmak olduğunu dile getirir.

Cübbâî, mukaddime metnini hiyerarşik bir yöntemle kurgular ve evvela inancın zayıf haberler veya taklit üzerine değil, kesin bilgi (ilim) ve aklî deliller üzerine bina edilmesi gerektiğini ispatlamaya çalışır. Bu bağlamda şârihe göre en temel umde, ma'rifetullah olup, bu bilgi sadece nakledilen haberlerle veya taklitle elde edilemez. Kişi, salt haber-i vâhid ile Allah'a iman ederse, bu iman şüphe ve zanna dayanır; çünkü haberi getirenin yanılma veya yalan söyleme ihtimali vardır. Cübbâî, Peygamber'in doğruluğunun bile ancak Allah'ın varlığı ve hikmeti aklen bilindikten sonra tasdik edilebileceğini savunur. Çünkü mucizelerin bir sihirbazdan değil, Allah'tan geldiğini bilmek, önce Allah'ın "hikmet sahibi olduğunu ve kullarını kandırmayacağını" bilmeye bağlıdır. Dolayısıyla, sadece "Peygamber dedi ki" diyerek Allah'ı tanımak kısır bir döngüdür; önce Allah aklen tanınmalı, sonra Peygamber tasdik edilmelidir.

Mukaddimenin en çarpıcı yönlerinden biri, "Müntehilîn li'l-hadis" (hadis taraftarları) veya Nâbite olarak adlandırdığı grubun eleştirisidir. Şârih inanç meselelerinde, bir veya birkaç kişi tarafından rivayet edilen âhâd hadislerin kesin bilgi ifade etmediğini ve bunlarla akide tesis edilemeyeceğini savunur. Ardından haberlerin kabulü için üç temel ölçüt sunar:

1. Kur'ân'a Uygunluk: Haber, Kur'ân'ın muhkem ayetleriyle çelişmemelidir.
2. Akla Uygunluk: Aklî delillerle çelişen haberler reddedilir.
3. İcmâ: Ümmetin üzerinde birleştiği hususlar.

Cübbâî'ye göre bir hadis Allah'ı yaratılmışlara benzetiyorsa, akla aykırıysa veya Kur'ân ile çatışıyorsa, senedi ne olursa olsun reddedilir veya tevil edilir. Ancak ahkâma müteallik konularda, iki adil şahidin haberiyle amel edilebilir; çünkü bu alanda kesin bilgi şartı aranmaz, zann-ı gâlib yeterlidir.

Son olarak şârih, kimden hadis alınıp alınmayacağı konusunda sınırlar çizer. Ona göre zalimlerin, fasıkların, kaderi inkâr edenlerin veya Cebriyye gibi sapkın fırkaların rivayetleri kabul edilmez. Ayrıca, siyasî tarihe değinerek, Hz. Ali'ye karşı savaşanların ancak tövbe etmeleri halinde rivayetlerinin kabul edilebileceğini, aksi takdirde bunların mü'minleri haksız yere öldüren fasıklar olduklarını söyler.

Eserdeki şerh metodolojisi ve üslubu çerçevesinde Cübbâî sadece kendi görüşlerini destekleyen veya rahatça yorum yapabileceği hadisleri seçmemiş; elindeki metni müsned sırasına uygun ve eksiksiz bir biçimde açıklamıştır. İzahlarına başlarken "ve ma'nâ hâze'l-hadîs" (Bu hadisin manası şudur), "ve fî hâze'l-haber delâletün alâ..." (Bu haberde şuna delalet vardır) ve "ve ma'nâ kavlihî" (Sözünün manası şudur) gibi standart kalıplar çokça kullanır. Eserde muhtemelen kelâmcı olmasından kaynaklanan güçlü bir iç bütünlük göze çarpar; "Manasını zaten açıklamıştık" veya "Bu daha önce geçmişti" şeklindeki geriye dönük atıflarda bu bütünlüğün izlerini görmek mümkündür.

Genel olarak şerhte işlenen konuların eserin mukaddimesinde zikredilen ana ilkelerin detaylandırılmasından oluştuğu söylenebilir. Cübbâî'nin izlediği yöntemin, önceden benimsediği ilkelerini rivayetler üzerinden meşrulaştırmaya çalışan sistematik ve doktriner bir tahkim faaliyeti olduğu söylenebilir. Bununla birlikte şerh edilen hadisin konusunun el verdiği ölçüde şârihin kelâmcı kimliğinin metne, konu müsait olduğunda doğal bir şekilde yansıdığı belirtilmelidir. Örneğin salt abdestle ilgili hükümlerin anlatıldığı bir hadiste yalnızca fıkhî izahlara ve fakihlere yapılan atıflar bulunur. Ayrıca onun yer yer kelime izahları, gerçek-mecaz anlam, anlam genişlemesi-daralması ve benzetmelere dikkat çekmesi eserde lügavî cihetin de ihmal edilmediğini gösterir.

Cübbâî'nin siyasî bakış açısını izahlarda yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Eserde Muâviye b. Ebî Süfyân ve Emevî hanedanına yönelik ağır tenkitlerine sıkça rastlanır. Bu tenkitleri tekfire vardırmasa da hanedan mensupları ve yöneticilerini fısk, fesat ve delaletle itham eder. Hanedan mensuplarından adaletiyle ün yapmış Ömer b. Abdülaziz'in yanı sıra erken dönem Kaderî görüşlere meylettiği bilinen III. Yezîd'i (hs. 126-126) istisna tutması eleştirilerinin arka planında mezhebî saiklerin olduğunu düşündürür. Buna karşın onun Hz. Osman da dahil olmak üzere diğer sahâbe hakkında herhangi bir olumsuz yaklaşım sergilediği gözlenmez. Bilakis dört halifeyi adaletle hükmeden imamlar olarak tanımlar ve Râfizîler'in imametle alakalı görüşlerini sık sık tenkit eder.

Cübbâî, mukaddimede net biçimde çizdiği teorik haber kabul esaslarında "senedi ne olursa olsun" demesine rağmen, bir hadisi salt akla aykırıdır yahut Kur'ân'a muhaliftir diyerek reddetme yoluna gitmez. Hatta bunu yapabileceği bazı örneklerde eleştirilerini râvilerin zayıflığı cihetinden yüzeysel bir isnâd tenkidi aracılığıyla gerçekleştirmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu tavrı, eserde kendine muarız olarak belirlediği Nâbite'nin de dahil olduğu Ehl-i hadîs'e cevap verirken onların metotlarını kullanma kaygısından ileri geliyor olabilir.

Son olarak, muhaddislerle kelâmcılar arasındaki paradigma farklılıkları malûm olmakla birlikte, böyle bir eserin hadisleri usulüne uygun şekilde semâ yoluyla bir

muhaddisten alan Mu'tezile mezhebinin imamlarından sayılan meşhur bir kelâmcının kaleminden çıkmış olması, en azından hadis metinlerini açıklanmaya layık gördüğünü ve kategorik hadis inkârcılığı şeklinde bir tavırdan kaçındığını gösterir. Eserin varlığı, İslam düşünce tarihinin 3./9. asır gibi mihne döneminin üzerinden çok zaman geçmediği bir devirde, farklı ekollerin birbirleriyle olan ilişkilerinin sanıldığı kadar keskin hatlarla ayrılmadığını düşündürür. Hülasa, *Şerhu'l-hadîs*'in uç örneklerin kavga ve mücadelelerinin öne çıkarıldığı genelleyici ve indirgemeci tablolardan ziyade, ekollerin bünyelerinde barındırdığı muhtelif damarlar ve dönemsel farklılıkların da hesaba katıldığı, daha gerçekçi düşünce tarihi anlatılarının yazımına katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Kaynakça

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *el-Ba's ve'n-nüşûr*. 1 Cilt. Beyrut: Merkezü'l-Hidemât ve'l-Ebhâsi's-Sekâfiyye, 1986.

Cübbâî, Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhab. *Şerhu'l-hadîs*. 2 Cilt. İstanbul: İDAV, 2026.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Müsned*. 2 Cilt. Kalali, Bahreyn: Mektebetü Ehli'l-Hadîs, 2023.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Müsned*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Miftâh, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebi'l-Kâsım. *el-Müntazau'l-muhtâr mine'l-gaysi'l-midrâr* (*Şerhu'l-ezhâr*). 10 Cilt. Sa'de, Yemen: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 2018.

İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcuddîn Ali b. Enceb. *ed-Dürrü's-semîn fî esmâi'l-musannifîn*. 1 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.

Şerîf er-Radî, Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn. *el-Mecâzâtü'n-nebeviyye*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.